

УУЛ УУРХАЙН САЛБАРТ АЖИЛЛАГСДЫН ХҮҮХДҮҮДИЙН НИЙГМИЙН ЗАРИМ АСУУДАЛ

/Өмнөговь аймгийн Ханбогд сумын жишээн дээр/

SOME SOCIAL PROBLEMS OF CHILDREN WORKING IN THE MINING SECTOR

/On the example of Hanbogd sum of Umnugove province/

Э.Золбоо

*ДХИС-ийн Эрх зүй, нийгмийн ухааны сургуулийн
Нийтийн эрх зүйн тэнхимийн багш, цагдаагийн ахмад*

Товч агуулга: Өмнөговь аймгийн Ханбогд сумын хэмжээнд хөдөлмөрийн насны нийт иргэдийн 34% нь Оюутолгой болон гэрээт компаниудад ажилладаг. Ханбогд сумын Б.Чогдовын нэрэмжит 1 дүгээр сургуулийн нийт 654 сурагчаас 240 хүүхдийн 338 эцэг, эх уул уурхайн салбарт ажилладаг. Ханбогд сумын 2 дугаар сургуулийн нийт 797 сурагчдын 344 сурагчийн эцэг, эхийн хэн нэг нь “Оюу толгой” болон бусад гэрээт компанид ажилладаг. Ээлжийн буюу ростерын хуваарийн дагуу 28/14 гэж ажилладаг ба цаг үеийн үүссэн нөхцөл байдлаас шалтгаалан ажил дээрээ удаан хугацаагаар тусгаарлагдан гэртээ ирэх боломжгүй байна. Иймээс хүүхдэдээ тавих хараа хяналт, халамж багасаж, үүний улмаас сургууль завсардалт ба хожимдолт, ялгаварлан гадуурхалт, сургууль дээрх дээрэлхэлт, хүүхдийн хүмүүжил орхигдож байгаа тул эдгээр нийгмийн асуудлуудыг хөндөх шаардлага үүсэж байна.

Уул уурхайн хөгжилтэй холбоотой бас нэг шинэлэг үзэгдэл бол “өрх толгойлсон” хүүхдийн асуудал юм. Өмнөговь аймгийн Ханбогд сумын 1 болон 2 дугаар сургуулийн сурагчдын 10 хүүхэд тутмын 4 нь эцэг, эхийн аль нэг нь эсвэл хоёулаа уул уурхайн ажил эрхэлдэг. Мөн тэдний зарим нь гэртээ ганцаараа харгалзах хүнгүйгээр урт, богино хугацаанд бие даан амьдрах явцад олон төрлийн эрсдэл тулгардаг. Тийм учраас Өмнөговь аймгийн Ханбогд сумын иргэдийн уул уурхайн ажил эрхлэлт ба түүнийг дагасан хүүхдийн нийгмийн асуудлыг хөндлөө.

Abstract: 34% of all working-age citizens in Hanbogd Sum work in Oyu Tolgoi and contract companies. 338 parents of 240 children out of 654 students of the 1st school named after B. Chogdov ABTA of Khanbogd sum work in the mining industry. One of the parents of 344 students out of a total of 797 students of Hanbogd 2nd School works in "Oyu Tolgoi" and other contracting companies. According to the shift or roster schedule, he works 28/14, and due to the current situation, he is unable to come home after being isolated at work for a long time. Therefore, there is a need to address these social issues, as there is less supervision and care for children, resulting in school dropouts and tardiness, discrimination, bullying at school, and child rearing.

Another innovative phenomenon related to mining development is the problem of "single-headed" children. According to the students of the 1st and 2nd schools of Hanbogd Sum, 4 out of 10 children have one or both parents engaged in mining. And some of them face various risks during long and short-term independent living alone at home. That's why Hanbogd clarified the mining employment of Sum people and the social problems of children that follow it.

Түлхүүр үгс: Хүүхдийн хөгжил, ажил эрхлэлт, ажил гэр бүлийн тэнцвэрт байдал, уул уурхай, хүүхдийн нийгмийн асуудал

Key words: Child development, employment, work-family balance, mining, children's social issues

Үндсэн хэсэг

Хөгжил гэдэг үгийг “Монгол хэлний тайлбар толь”-д хөгжих үйлийн нэр, дэвшил хэмээх үг гэж, “Монголын үндэсний нэвтэрхий толь”-д матери ба ухамсар, тэдгээрийн түгээмэл шинжийн эргэлтгүй чиглэсэн, зүй ёсны өөрчлөлт. Хөгжлийн үр дүнд объектын түүний бүтэц, бүрэлдэхүүний чанарын шинэ төлөв үүсдэг зэргээр

тодорхойлжээ. Дээрх тодорхойлолтууд ёсоор хөгжил бол өөрчлөлт шинэчлэлт гэсэн нийтлэг утга тод ажиглагдаж байна. Хүүхдийн хөгжил гэдэг бол хүүхэд бүр дамжин өнгөрөх үйл явц юм.

Сургалт ба оюун ухааны хөгжлийн харьцааны тухай Оросын сэтгэл зүйч Л.С.Выготскийн¹⁵⁰ үзэж байгаагаар, бидний өссөн орчин танин мэдэхүйн чухал үүрэгтэй байдаг. Бидний суралцах үйл явцад үзүүлж буй нийгмийн нөлөөг харгалзахгүйгээр танин мэдэхүйн хөгжлийг ойлгох боломжгүй гэж үздэг. Танин мэдэхүйн хөгжил нь бусадтай хамтран асуудлыг шийдвэрлэх нийгмийн харилцан үйлчлэлийн үр дүнд явагддаг. Энэ харилцан үйлчлэлд орсноор хүүхдийн танин мэдэхүйн хөгжлийн түвшин дээшлэх бөгөөд оюун ухааны үйл ажиллагаа нь хөгжиж эхэлдэг.

Швейцарын сэтгэл зүйч Жан Пиаже¹⁵¹ **Хүүхдийн оюун ухааны хөгжлийг дараах** байдлаар явагддаг гэж үзжээ. “Мэдлэг бол үйлдэл юм” үйлдлийн явцад схемүүд бий болно. Хүмүүс хөгжлийнхөө явцад мэдээллийг зохион байгуулах, гаднын ертөнцийг ойлгохын тулд илүү нарийн схемүүд хэрэглэдэг. Пиаже хүүхдийн оюун ухааны хөгжлийг чанарын хувьд өөр хоорондоо ялгаа бүхий 4-н үе шат болгон ангилжээ.

- Хүртэх-хөдөлгөөний үе шат \0-2 нас\
- Үйлдэл төлөвшихөөс өмнөх үе шат \2-7 нас\
- Тодорхой үйлдлийн шат \7-11,12 нас\
- Формаль үйлдлийн шат \12-с дээш\

Формаль үйлдлийн шат: Өсвөр насныхан нь тодорхой ба хийсвэр асуудлыг шийдвэрлэх, задлан шинжилгээ хийх чадвартай болсон байна. Тэд бүх боломжийг бодож үзэх, өнгөрснөө дурсан санаж, ирээдүйн төлөвлөгөө зохиож чадах ба адилтгал буюу шилжүүлсэн утгад тулгуурлан эргэцүүлдэг.

Оросын эрдэмтэн Д.Б.Эльконин¹⁵² **хүүхдийн сэтгэцийн хөгжлийн онцлогийг** тодорхойлохдоо “гол зонхилох үйл ажиллагаа”, “шинэ бүрдэлт” гэсэн ухагдахуунтай холбон тайлбарласан. Хүүхдийн сэтгэцийн үечлэлийг тодорхойлсон Д.Б.Эльконины үечлэлээс “Өсвөр нас\11-15\, Сургуулийн ахлах нас \15-17\ дараах хүснэгтээр харуулсан байна.

Хүснэгт 1.

Өсвөр нас /11-15/	Сургалт ба зохион байгуулалт бүхий хөдөлмөрийн үйл ажиллагааны явцад илрэх харилцаа	Янз бүрийн нөхцөлд илрэх харилцааны тогтолцоог танихад	Бие хүний / хэрэгцээ-сэдлийн тал/	“Том болох” мэдрэмж, тэмүүлэл өөрийн үнэлгээ, хамтын амьдралын хэм хэмжээнд захирагдах чадвар
Сургуулийн ахлах нас /15-17/	Мэргэжлийн хандлагатай сурах үйл ажиллагаа	Мэргэжлүүдийг танихад	Танин мэдэхүйн тал	Ертөнцийг үзэх үзэл мэргэжлийн сонирхол

Хүүхдийн оюуны хөгжлийг олон улсад үндсэн 3 хэсэгт ангилдаг байна. Үүнд:

- Танин мэдэхүйн хөгжил: Энэ бол хүүхдийн суралцах, аливаа асуудлыг шийдэх чадвар юм.

¹⁵⁰ О.Мягмар нар “Сэтгэл судлал” УБ.,2012 он.,141 дүгээр тал

¹⁵¹ О. Мягмар нар “Сэтгэл судлал”.УБ.,2012 он.,144 дүгээр тал

¹⁵² О. Мягмар нар “Сэтгэл судлал”.УБ.,2012 он.,145 дугаар тал

- Нийгэм ба сэтгэл санааны хөгжил: Энэ бол бусадтай харилцах, өөрийгөө удирдахад туслах чадвар юм.
- Хэл ярианы хөгжил: Энэ бол хүүхэд хэлийг ойлгож, хэрэглэх чадварыг хэлнэ.

Төр нь нийгмийн хөгжилтэйгөө тохируулан хүүхдийн талаар баримтлаж буй бодлогын баримт бичгүүдэд зохих өөрчлөлтүүдийг хийсээр ирсэн. Хүүхдийн хөгжил, төлөвшилд сургууль багш нар, тэдний гэр бүл, эцэг эх асран хамгаалагчаас гадна төрийн баримталж буй бодлого тодорхой нөлөө үзүүлдэг. Өнөөдрийг хүртэл манай улсын хүүхдийн асуудлаар нэгдэн орсон олон улсын конвенц, хүчин төгөлдөр хэрэгжиж буй хууль, эрх зүйн баримт бичиг, хэрэгжиж байгаа хөтөлбөрүүдэд хүүхдийн хөгжлийн талаар хэрхэн тусгасныг авч үзвэл:

Хүснэгт 2.

Хуулийн нэр /Хөтөлбөр, конвенц/	Баталсан он /Нэгдэн орсон/	Хүүхдийн хөгжлийг тодорхойлсон байдал
Хүүхдийн эрхийн тухай хууль	2016.2.5	6.1.Хүүхдийн бие махбодь, оюун санаа, ой ухаан, сэтгэц, зан байдал, харилцаанд гарч байгаа ахиц өөрчлөлтийг хүүхдийн хөгжил гэж үзнэ.
Боловсролын тухай хууль	2002.5.3	44.2.Багш дараахь үүрэгтэй: 44.2.5.суралцагч бүрийн онцлог байдлыг хүлээн зөвшөөрч хүнлэг харьцах, өөрөө өөрийгөө хөгжүүлэх, бие хүн болж төлөвшихөд дэмжлэг үзүүлэх; 46.2.Эцэг, эх, асран хамгаалагч дараахь үүрэгтэй: 46.2.1.хүүхдийн авьяас, чадварыг бага наснаас нь дэмжин хөгжүүлэх,
Гэр бүлийн тухай хууль	1999.8.1	4.5 Хүүхдийг гэр бүлийн дотор эрүүл чийрэг болгон өсгөн хүмүүжүүлэх, хөгжүүлэх, түүний эрх ашиг нь нэн тэргүүнд хамгаалахыг эрхмэлэнэ.
Хүүхдийн эрхийн тухай конвенц /НҮБ/	1989.11.20	Хүүхдийн амьдралыг тодорхойлох 4 үндсэн эрхийг тусгасан.Үүнд: - Эсэн мэнд өсөж бойжих - Хөгжих - Асарч хамгаалуулах - Оролцох эрх
Хүүхдийн хөгжил хамгааллын үндэсний хөтөлбөр	2017	2.1.Хөтөлбөрийн зорилгоХүүхдийн эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах, сурч боловсрох, хөгжих, хамгаалуулах, нийгмийн амьдралд оролцох эрхийг хангах, хүүхэд хамгааллын үндэсний тогтолцоог бусад салбарын оролцоотойгоор бэхжүүлж, хүүхдэд ээлтэй орчныг бүрдүүлэхэд энэхүү хөтөлбөрийн зорилго оршино. 2.2.2.хүүхэд бүрийг хөгжүүлэх таатай орчныг бүрдүүлж, хүүхдийн авьяас, чадварыг нээн хөгжүүлнэ.

Аливаа улсын үнэт баялаг бол иргэн нь байдаг билээ. Ирээдүйн иргэд болох хүүхдийг хөгжүүлэх, төлөвшүүлэхэд эцэг эх, багш нараас анхаарал тавьж, төрийн бодлогод нарийн тусган уялдаа холбоотой ажиллах шаардлага бидэнд тулгарч байна.

Хүүхэд хөгжил, хүмүүжил, төлөвшлийн талаар бусад улс орнуудын бодлогодоо хэрхэн тусгасан байдаг талаар судлан үзэхэд:

Боловсролын салбарт тэргүүлэгч *Финлянд* улсын төрийн бодлогын хувьд “төр нь нийт ард иргэдийн аз жаргалын өмнө хариуцлага хүлээнэ” гэсэн зарчмыг баримтлан, төрийн үнэт капитал бол хүн гэж үзсэн ба хүнийг хөгжүүлж төлөвшүүлэх боловсролын бодлогодоо маш их анхаардаг байна. Хүүхдийн өөрийнх нь өсөлт, хөгжлийн хирээр өөрсдөд нь шинэ хэрэгцээ үүсэж байдаг. Хэрэгцээг хүүхэд өөрөө бие даан хангаж чадахгүй. Эцэг эх болон насанд хүрэгчдийн анхаарал халамж дэмжлэг туслалцаатайгаар хангагддаг байна.

ОХУ-д хүүхдийн бие бялдрын, ёс суртахууны, хөдөлмөрийн зэрэг уламжлалт хүмүүжлийн чиглэл дээр санхүү эдийн засгийн, эрх зүйн хүмүүжил, сүүлийн үед шашны хүмүүжилд их анхаарах болжээ. Хүүхдийн хүмүүжил, төлөвшлийг хичээл сургалт, хичээлээс гадуурх олон төрлийн үйл ажиллагаагаар хангахыг сургууль боловсролын байгууллага, багш мэргэжилтнүүд, гэр бүлийн үүрэг болгож тодорхойлсон байна.

БНХАУ “Хүүхдийн хөгжлийн үндэсний хөтөлбөр 2011-2020” бодлогын баримт бичиг баталж хүүхдийн хөгжлийг эрүүл мэнд, боловсрол, нийгмийн хамгаалал, нийгмийн орчин гэсэн дөрвөн хүрээнд үндсэн зорилго, хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаагаа тодорхойлсон байна. Хүүхдийн өв тэгш хөгжлийг дээшлүүлэх хот, хөдөөгийн хүүхдийн хөгжлийн ялгааг багасгах хүүхдэд ээлтэй нийгмийн уур амьсгал бүрдүүлэх, ялангуяа гэр бүлийн боловсрол үүрэг оролцоог онцолжээ.

Гэр бүл нь хүний хөгжил төлөвшлийн анхдагч орчин, нийгмийн үндсэн нэгж, соёл, зан заншил уламжлал өвлөгдөн шинэчлэгдэх аж төрөх ёсны бичил ахуй билээ. Монгол улсын төрөөс баримтлах хүн амын бодлогод “ Гэр бүл нь хүний амьдралын анхдагч орчин, нийгмийн үндсэн нэгж гэж үзэж, түүний хөгжлийн тухай асуудлыг төрийн бодлогын анхааралд байлгана” гэж заасан нь өнөөгийн төр засгаас гэр бүлийн талаар баримтлах бодлогын үндэс болж байна.

Хүүхдүүд дийлэнх хугацааг гэр бүлийн орчинд өнгөрүүлдэг тул зөвхөн сургууль, багшид даатган орхихгүйгээр эцэг эх өөрсдөө хүүхэддээ тавих анхаарал халамжаа нэмэгдүүлэн, өөрөө үлгэрлэн тэднийг хөгжүүлэх хэрэгтэй.

Нийгмийн асуудал: Социологийн шинжлэх ухаанд нийгмийн асуудлын талаар дагнан судалдаг чиглэл бий болсон бөгөөд зохиол бүтээлүүдээс харахад нийгмийн асуудлын тухайд онолын болон эмпирик социологийг хөгжүүлж байна. Нийгмийн асуудал гэж юу вэ? гэсэн асуултад Линда нарын судлаачид нийгмийн асуудал нь олон янзын хэлбэртэй байж болох боловч, ямарч асуудал объектив болон субъектив элементтэй гэжээ. Тэднийхээр объектив элемент нь оршин буй нийгмийн нөхцөл байдал бол субъектив элемент нь энэхүү нөхцөл байдал нь нийгэмд эсвэл түүний тодорхой хэсэгт хор нөлөөтэй. Тиймээс өөрчлөгдөх ёстой гэсэн итгэл үнэмшил болохыг тэмдэглэжээ. Түүнчлэн, судлаач Винсентийн тодорхойлсончлон, нийгмийн асуудал нь дараах дөрвөн үндсэн элементийг агуулдаг байна. Эдгээр нь:

1. Хувь хүн болон нийгэмд бодит болон оюун санааны хор хөнөөлийн шалтгаан болдог,
2. Нийгмийн гишүүдийн, тэр дундаа хүч нөлөө бүхий хэсгийн үнэт зүйл, стандартыг зөрчиж байдаг,
3. Тодорхой хугацааны туршид оршдог ба даруй шийдвэрлэгдэх боломжгүй,
4. Өөр хоорондоо өрсөлдөх хандлагатай олон шийдлүүдийг бий болгодог, учир нь нийгэмд янз бүрийн байр суурь бүхий бүлгүүдээс харилцан адилгүй байдлаар үнэлдэг бөгөөд энэ нь түүнийг шийдвэрлэх талаар зөвшилд хүрэх явцыг сунжруулдаг.

Нийгмийн асуудал нь хувь хүн, бүлэг цаашилбал бүхэл нийгэмд хор хөнөөл учруулах боломжит эрсдэлийг агуулдаг бөгөөд түүний учир шалтгааныг тодорхойлж, ойр, холын үр дагаврыг бууруулах явдал хамгийн чухалд тавигддаг.¹⁵³ Нийгмийн асуудлын хор хөнөөлийг социологичид хувь хүн, бүлгийн амьдралд бий болох

¹⁵³ М.Энхбадрал. “Орон нутгийн залуучуудын нийгмийн асуудалд хийсэн социологийн шинжилгээ: Өмнөговь аймгийн жишээн дээр” магистрын ажил

нийгмийн асуудал, сэтгэлзүйн, эдийн засгийн, эрүүл мэндийн үр дагавар гэсэн гурван чиглэлээр тооцоолон гаргах оролдого хийж байх нь бий. Нийгмийн асуудал нь хүч нийгмийн гишүүдийн үнэт зүйл, стандартыг зөрчиж буй зүйл бөгөөд тиймээс түүний талаарх ойлголт цаг хугацаа, орон зайгаас хамааран өөрчлөгдөж байдаг. Түүхэн, нийгэм соёлын хүчин зүйлээс хамаарч нийгмийн асуудал шинээр бүтээгдэж, тайлбарлагдаж байдаг гэж үзэх бөгөөд тухайлбал, гэр бүлийн хүчирхийлэл нь хөгжиж буй орнуудад саяхнаас нийгмийн ноцтой асуудал гэдгийг хүлээн зөвшөөрсөн бол исламын шашинтай орнуудад соёлын хүчин зүйлээс хамаарч өрнөдийн жишгээс өөрөөр ханддаг.

Ажлын байран дахь бэлгийн дарамтыг барууны орнуудад нийгмийн асуудал гэдгийг хүлээн зөвшөөрч, тусгайлсан хууль дүрмээр зохицуулсан бол хөгжиж буй орнуудад нийгэмд энэ талаар нэгдмэл ойлголт үгүй байгаа юм. Гэхдээ тухайн нийгмийн хамгийн хүч нөлөө бүхий хэсгийн зүгээс үнэт зүйлс, стандарттай нийцэхгүй байгаа гэж үзэх нь ихээхэн чухал байдаг. Социологийн өнөөгийн мэдлэгийн төвшинд нийгмийн асуудал шийдвэрлэгдэхгүй удтал оршин байхад хүргэдэг хүчин зүйлс бий. Үүнд: 1) одоогийн нөхцөл байдал нь хүч нөлөө бүхий хүмүүст ашигтай байгаа бол, учир нь зарим шийдэл уламжлалт эрх мэдлийн бүтэц, хүчийг өөрчлөхөд хүргэдэг, 2) нийгмийн хөгжил нь тухайн асуудлыг шийдвэрлэх техник технологийн төвшинд хүрээгүй бол, 3) олон түмний ойлголт мэдлэг доогуур, хандлага, итгэл үнэмшил нь асуудал гэж үзэхгүй байгаа бол, 4) түргэн шийдвэрлэх синдром буюу аливаа асуудлыг шийдвэрлэхэд хугацаа хэрэгтэй байдаг зэргийг дурдаж болно.

Америкийн социологичид Иерл (Earl), Мартин (Martin) нар “Нийгмийн асуудлуудын судалгаа бүтээлдээ” нийгмийн асуудал бол илэрхий олон тооны хүмүүсийн үнэт зүйлстэй нийцэхгүй байгаа эдгээр хүмүүс түүнийг засч, сайжруулах үйл ажиллагаа хэрэгтэй гэдгийг хүлээн зөвшөөрч буй нөхцөл байдал мөн.¹⁵⁴

Хүснэгт 3.

№	Нийгмийн институтууд	Нийгмийн асуудлууд	Нийгмийн бодлогын хувилбарууд
1	Гэр бүлийн институт	Гэр бүл салалт, гэр бүлийн хүчигхийлэл, хүүхдийн хүмүүжил доройтох	Гэр бүлийн бодлого, гэр бүлийн нийгмийн ажлын үйлчилгээ
2	Боловсролын институт	Сургууль завсардалт ба хожимдолт, ялгаварлан гадуурхалт, сургууль дээрх дээрхлэлт	Хүүхдэд ээлтэй сургууль, сургуулийн нийгмийн ажил, хүмүүжлийн хөтөлбөр,
3	Эдийн засгийн институт	Ядуурал, ажилгүйдэл, мөлжлөг, боолчлол	Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих идэвхтэй бодлого, старт ап, хөтөлбөр, нийгмийн зээл
4	Эрүүл мэндийн институт	Халдварт, халдварт бус өвчлөл, эх нялхсын эндэгдэл, сэтгэцийн эмгэг	Нийгмийн эрүүл мэндийн хөтөлбөрүүд, эрүүл мэндийн нийгмийн ажил
5	Шүүх эрх мэдлийн институт	Гэмт хэрэг, мансууруулах дон, амиа хорлолт, биеэ үнэлэлт, хүний наймаа, эрүүдэн шүүлт, терроризм	Шүүх эрх мэдлийн бодлого, урьдчилан сэргийлэлт, хорих байгуулгын нийгмийн ажил
6	Улс төрийн институт	Оролцоогүй байх, эрх үүргээ мэдэхгүй байдал, ялгаварлан гадуурхалт	Засаглалын бодлого иргэний боловсрол, иргэдийн оролцоог

¹⁵⁴ М.Энхбадрал. “Орон нутгийн залуучуудын нийгмийн асуудалд хийсэн социологийн шинжилгээ: Өмнөговь аймгийн жишээн дээр” магистрын ажил. Уб хот., 2020 он

			дээшлүүлэх, чадваржуулах үйлчилгээ
7	Нийгмийн экологийн асуудал	Цаг уурын өөрчлөлт, орчны бохирдол, дэлхийн дулаарал	Экологид ээлтэй үйлдвэрлэл, нөлөөллийн үнэлгээ, компанийн нийгмийн хариуцлага

Нийгмийн асуудлыг 4 арга замаар танин мэддэг бөгөөд

- 1) олон нийтийн санал бодлоор
- 2) экспертийн санал бодлоор,
- 3) хэвлэл мэдээллийн агуулгаар,
- 4) хамтын зан үйл ба нийгмийн хөдөлгөөнөөс зэргийг дурьдаж болох юм.

Ажил эрхлэлт ба гэр бүлийн тэнцвэрт байдал: *Ажил-амьдралын тэнцвэр* | *Work-life balance*: “Ажил-амьдралын тэнцвэр” гэдэг нэр томъёо нь зөвхөн тэжээлгэгч, хамаатан саднаа асран халамжлахыг төдийгүй “хичээлээс гадуурх” үүрэг хариуцлагыг буюу амьдралын чухал хүрээг хамруулдаг. Ажлын цагийн зохион байгуулалт нь аль аль хүйсийн ажиллагчдыг насан туршдаа суралцах, ажил мэргэжлийн болон хувь хүний цаашдын хөгжилдөө анхаарах боломж олгохуйц хангалттай уян хатан байх ёстой.¹⁵⁵ Ийнхүү насан турш суралцах хөгжиж боловсрох нь эрхэлж буй ажилтайгаа холбоотой байх албагүй юм. Өрх гэр болон ажлын байран дахь үүрэг хариуцлагыг эмэгтэй эрэгтэй хүмүүс илүү тэгш хуваалцахыг дэмжих нь гол зорилго болж, ажил мэргэжилдээ ахиж дэвших боломж, насан туршийн суралцах болон бусад ажил мэргэжлийн ба хувийн хөгжлийн үйл ажиллагаатай холбоотой асуудлууд нь хоёрдугаарт тавигдаж байна.

Ажил- ар гэрийн тэнцвэр | *Work-family balance*: Гэр бүлийн өмнө хүлээсэн үүрэг хариуцлага болон ажлын шаардлагын хооронд гардаг зөрчил нь хөдөлмөрийн зах зээлд эмэгтэй хүнийг ашиггүй байдалд оруулж, хөдөлмөр эрхлэлтэд эмэгтэй эрэгтэй хүмүүст тэгш боломж олгох, тэгш хандахад чиглэсэн дэвшилд тушаа болдог. Эмэгтэйчүүд гэр бүлийн үүрэг хариуцлагаа цалин хөлстэй ажилтай хослуулахын тулд цалин хөлс багатай, баталгаагүй, хагас цагийн, гэрээс гүйцэтгэх, эсхүл албан бус ажлыг сонгодог, эсхүл сонгохоос өөр аргагүйд хүрдэг бол эрэгтэйчүүдийн ажлын шаардлага болон гэр бүлийн амьдралаа хослуулахад тулгардаг бэрхшээл нь тэднийг гэр бүлд нь ашиггүй байдалд оруулж, гэр бүлийнхээ амьдалд оролцох чадварыг нь хязгаарладаг байна.

“Өрх толгойлсон хүүхэд” ба холбогдох эрсдэлүүд: Эцэг, эхчүүд хөдөө уул уурхай, мал аж ахуйн болон бусад ажил эрхлэхээр урт хугацаагаар эзгүй үедээ хүүхдээ хэн нэгэнд даатган асран хамгааллын хариуцлагын ямар ч гэрээгүй үлдээдэг. Зарим эцэг эхчүүд хүүхдээ аймгийн төв, сумын төвд сургахын тулд айлын хашаанд гэр барьж үлдээснээр дүү нараа асран хамгаалах үүргийг сурагч ах, эгч нар хүлээснээр “өрх толгойлогч хүүхэд”, мөн **“тавиул”** хүүхэд гэх нэр томъёо манай орон нутгийн хэмжээнд шинээр дэлгэрээд байна. Хэдийгээр нүүдлийн мал аж ахуй эрхэлдэг Монголчуудын хувьд хүүхдүүдээ хамаатан садныдаа удаан хугацаагаар суулгах үзэгдэл нийтлэг байдаг ч, уул уурхайгаас үүдэлтэйгээр өрх толгойлсон хүүхдийн асуудал илүү хурцаар тавигдаж байна.

“Өрх толгойлсон хүүхэд” нь дүү нарынхаа асран хамгаалагчийн үүргийг гүйцэтгэж, харин өөрийг нь асран хамгаалах хүн байхгүйн улмаас эрүүл аюулгүй орчинд өсч хөгжих эрх нь зөрчигдөж, сурч боловсрох эрхээ бүрэн эдэлж чадахгүй, үе тэнгийнхэндээ болон нийгэмд гадуурхагдах дээрэлхүүлэх, гэмт хэргийн хохирогч болох, холбогдох эрсдэл ихтэй амьдарч байна. “Тавиул” буюу айлд амьдарч байгаа хүүхдийн хувьд ч дээрх эрсдэлүүд байсаар байгаагийн дээр амьдарч байгаа айлдаа гэрийнх нь хүнд хүчир ажлуудыг нугалан амьдардаг ба бие махбод, сэтгэл санааны

¹⁵⁵ ОУХБ, Эмэгтэй ажиллагчдын эрх ба жендерийн тэгш байдлын лавлах., Уб хот., 2011 он

хүчирхийлэлд өртөх, хэрэгцээний хомсдолд орсноор сурч боловсрох, оролцох эрх нь хаагдах өндөр эрсдэлтэйгээр асран хамгаалагчийн хайр энэрлээс гадуур амьдардаг байна. Эцэг эхийн хараа хяналтгүй урт, богино хугацаанд бие даан амьдарч буй хүүхдүүдийн хувьд олон төрлийн эрсдэл тулгардгаас дурдвал:

- Ахуйн осол гэмтэлд өртөх;
- Хоол хүнс дутагдах,
- Эрүүл ахуй, ариун цэвэр алдагдах;
- Дүү нараа харахын тулд хичээл таслах,
- Үдэш орой гадуур тэнэх, гэмт хэрэг зөрчилд холбогдох;
- Согтууруулах ундаа хэрэглэх;
- Бэлгийн харьцаанд эрт орох;
- Танихгүй хүмүүст дээрэлхүүлэх;

Хүүхдийг уул уурхайн нөлөөлөлд өртөгч тал бөгөөд бие даасан оролцогч тал гэж үздэггүй тул тоо баримт хомс, дутуу байхын зэрэгцээ хүүхдэд уул уурхайн зүгээс үзүүлж буй нөлөөлөл, үүсч буй нийгмийн асуудлуудыг илрүүлж тодорхойлоход хүндрэлтэй байдаг.

Шигтгээ 1.

Ээж 2 сарын эхнээс хойш бараг 3 сар гэртээ ирэлгүй ажил дээрээ тусгаарлагдсан. Намайг өөр харах хүн байхгүй би гэртээ ганцаараа байдаг. Манайх айлын хашаанд байдаг, тиймээс ээж намайг тэр айлтай ханьтай байг гээд үлдээсэн. Түлээ, хүнсний зүйлс авах мөнгө ээж өгдөг тул асуудал их

Байгууллагуудын хүүхдэд чиглэсэн үйл ажиллагаа: Иргэдээ ажилтай орлоготой байлгах зорилгоор Уул уурхайн компаниудын ажилчдын 50-аас доошгүй хувь нь орон нутгийн иргэн байх гэсэн үндсэн шаардлагыг тавьдаг байна. Өнөөдрийн байдлаар манай сумаас Оюу толгой ХХК болон туслан гүйцэтгэгч компаниудад нийт 1632 иргэн ажиллаж байна. Ханбогд сумын хувьд хөдөлмөрийн насны 4810 иргэн байгаагаас төрийн албанд 435, уул уурхайд 1632, жижиг дунд үйлдвэрлэлт эрхлэгчид 27, малчид 1126 байна.

Уул уурхайн салбарын хөгжил Монгол Улсын эдийн засаг, нийгэмд үр өгөөжөө өгсөөр байгаа билээ. Тиймээс уг үр өгөөжийг ажилчид, тэдний үр хүүхэд, ажиллаж буй нийгэм, орон нутагтаа тэгш хүртээхээр дараах бодлогуудыг “Оюу толгой” ХХК Ханбогд суманд:

- Оюу толгой компани ирэх 30 жилд “Говийн Оюу” хөгжлийг дэмжих сангаар дамжуулан орон нутгийн хөтөлбөр, төслүүдийг санхүүжүүлэхэд жил тутам 5 сая ам.долларын хувь нэмэр оруулдаг.
- “Говийн оюу хөгжлийг дэмжих сан”-гийн 100% хөрөнгө оруулалтаар бүтээн байгуулсан 640 хүүхдийн багтаамжтай 2-р сургууль, 200 хүүхдийн багтаамжтай 29-р цэцэрлэг 2018 оны 12 сард нээлтээ хийж, үйл ажиллагаагаа эхлүүлэв.
- 350 хүний суудалтай “Үлэмжийн чанар” соёлын өргөөг байгуулан хүлээлгэн өгөв.
- “Говийн Оюу” оюутны тэтгэлэг
- “Залуу манлайлагч ” хөтөлбөр
- “Чадварлаг сурагчаас оюунлаг иргэн” хөтөлбөр
- “Жаргалтай хүүхдүүд” төсөл
- “Хөгжлийн төлөөх залуучууд” хөтөлбөр
- “Сэтгэмж” хөтөлбөр зэргийг хүүхдийн хөгжлийн чиглэлээр 2016 оноос үе шат дараалалтайгаар хэрэгжүүлж байна.

Ханбогд суманд үйл ажиллагаа эрхэлж байгаа “Уужим-Од” ХХК-ын төсөл хариуцсан менежер Г-тэй хүүхдийн хөгжлийн талаар ямар бодлого баримталж буйн талаар хийсэн ярилцлагаас:

- “Манай компани энэ жилийн хувьд хүүхэд хөгжлийн чиглэлээр дараах ажлыг хийж эхлэж байна. East Education Academy боловсролын төвтэй хамтран Ханбогд сумын 1,2-р сургуулийн төгсөх ангийн сурагчдад Нийгэм, Математик, Англи хэлний онлайн сургалтыг зохион байгуулж байна. Тус сургалтыг компанийн өөрийн хөрөнгөөр уг сургалтыг эхлүүлсэн. Мөн ажилчдынхаа хүүхдүүдэд уралдаан тэмцээнд орох болон буцалтгүй мөнгөн тусламж хандив өгдөг. Жил бүр хүүхдийн баярыг тохиолдуулан Эрдэнэ-Очир захирлын ивээл доор сумын шилдэг 100 хүүхдийг хүлээн авч шагнал урамшуулал олгодог. Боловсролын чиглэлээр шилдэг багш нар болон шилдэг хүүхдүүдийг урамшуулан компанийн нэрэмжит “Багшийн хишиг” мөнгөн шагнал болон өргөмжлөл цомыг гардуулдаг. Ажилчдынхаа ар гэрт уян хатан нөхцөлөөр хандаж ажиллуулдаг. Орон нутгийн ажилчид их байдаг болохоор ар гэрт ямар нэгэн асуудал гарах тохиолдолд чөлөө зөвшөөрөл өгдөг.

Мөнх ногоон галба ТТБ захиргааны алба хөдөлмөрийн аюулгүй байдал хариуцсан ажилтантай хийсэн ярилцлага.

- Манай байгууллага суман дээр үйл ажиллагаа явуулдаг учраас ростер байдаггүй. Ажлын 5 өдөр амралтын 2 өдөртэй ажилладаг. Манай байгууллага байгаль орчны төрийн бус байгууллага, хүүхдүүдийн экологийн боловсролыг дээшлүүлэх гэсэн үндсэн хүүхэд хөгжлийн чиглэлээр дараах ажилуудыг хийдэг 1-р сургуулийн Эко клуб мөн шувуу хамгаалах төвтэй хамтраад сургууль хоорондын харилцааны хөтөлбөр хэрэгжүүлсэн экологийн боловсролыг дээшлүүлэх үйл ажиллагаа явуулдаг.

Оюу Толгой ХХК болон бусад уул уурхайн компаниуд нийгмийн хариуцлагынхаа хүрээнд орон нутагтаа хүүхдийн хөгжлийг дэмжсэн, тэдэнд чиглэсэн үйл ажиллагаануудыг зохион байгуулдаг.

Хүүхэд гэр бүлийн хүрээнд хөгжих сэдвийн дагуу сурагчдаас авсан судалгааны үр дүн

Уул уурхайд ажилладаг эцэг эхтэй хүүхдүүдийн нийгмийн асуудлыг болон тэдэнд учирч буй бэрхшээл эрсдэлийг ярилцлагын аргад тулгуурлан илрүүлж, шийдвэрлэж болох саналыг боловсруулах зорилгоор Ханбогд сумын 2-р сургуулийн 10 сурагч, сургуулийн нийгмийн ажилтан, ханбогд сумын цагдаагийн хэлтсийн дарга болон эцэг эхийн төлөөллөөс сонгож авч ганцаарчилсан ярилцлага өрнүүллээ. Эдгээр ярилцлагын үр дүнгээс үзвэл:

Сурагчдийн ярилцлагын явцад нийт судалгаанд хамрагдсан сурагчдаас 3 сурагч гэртээ бие даан ганцаараа амьдарч байна.

Шигтгээ 2

Манай ээж ажил дээрээ намар 3сар орчим гэртээ ирэлгүй хоригдсон. Тиймээс өглөө сэрээх хүн байхгүй хичээлдээ хааяа хааяа хоцордог байсан. Сая бас гэртээ ирэлгүй 2 сар шахуу болж байна. Манай хашаанд эмээгийн гэр бас байдаг болохоор хоол унд эмээгийн дор орж иддэг. Харин гэртээ дандаа ганцаараа хонодог. ” 14 настай 8-р ангийн сурагч А

Эдгээр сурагчид 1-2 сарын хугацаанд харах хүнгүй гэртээ бие даан амьдарч байгаа нь нэг талаараа тэдэнд анхаарал халамж, хараа хяналт дутаж, тухайн хүүхдийн сурлага хоцрогдох, бусдаас тусгаарлагдах, ганцаараах зэрэг сөрөг нөлөөллийн үзүүлж байгаа цаашлаад сэтгэл зүйн хувьд асар их хор учруулж байна.

Харин эсрэгээрээ хичээл танхимаар орж байхад хичээл дээрээ идэвхи санаачлагагүй, нийгмийн оролцоо дутмаг байсан сурагчийн хувьд эцэг эх нь анхаарал хандуулсанаар тухайн хүүхдэд эерэг нөлөө үзүүлдэг байна.

“Манай ангийн сурагч Ө нь танхимын сургалтын үед сахилгагүй, хичээлийн даалгавар хийдэггүй байсан. Харин хөл хорионы үеэр өмнө ээжийнх нь ажил зогссон. Тиймээс ээж нь гэртээ байх хугацаандаа хүүхдүүдийнхээ хичээл сургаланд санаа тавьж, цахим хичээлд тогтмол суулгаж, гэрийн даалгаврыг нь хийхэд нь туслаж байгаа нь тус хүүхдийн сурлагад эергээр нөөлөөлж байгааг хичээл ордог багш нар нь сайшаан магтаж байна.” Ханбогд

Дүгнэлт

Судалгааны үр дүн болон сурагчдын кейс тохиолдлоос харахад эцэг, эх нь ажилдаа ихэнх цагаа зарцуулж байгаа нь хүүхдэдээ тавих анхаарал халамж, хараа хяналтыг бууруулахад хүргэдэг. Улмаар сурагчдын сурлагын амжилт буурах, тэдний хөгжил, хүмүүжил, төлөвшлийн асуудал зарим тохиолдолд бүрэн орхигдож байна.

Сүүлийн жилүүдэд бий болсон өрх толгойлсон хүүхэд гэсэн ойлголт Ханбогд суманд дэлгэрсэн байна.

Уул уурхайн салбараа дагаад хүмүүсийн ажил эрхлэлтийн байдал нэмэгдэх нь нэг талаараа нийгэм, эдийн засагт олон эерэг үр дагаварыг авчирч байгаа боловч нөгөө талаараа эцэг эхчүүдийн хүүхдээ сургуульд бүрэн даатгаж орхих явдал нь эргээд хүүхдийн зан төлөв, харилцаа хандлагын байдал сөргөөр нөгөөлөөд зогсохгүй боловсролыг чанаргүй эзэмшихэд хүргэж байна. Үүнээс үүдэн гэр бүл салалт, гэр бүлийн хүчирхийлэл, хүүхдийн хүмүүжил доройтох, сургууль завсардалт ба хожимдолт, ялгаварлан гадуурхалт, сургуулийн орчин дахь дээрхлэлт нэмэгдэж байна.

Одоо шинээр үүссэн цаг үеийн байдалд эцэг эхийн үүрэг оролцоо орлуулашгүй их ба эцэг эхчүүд ажил, гэр бүлээ тэнцвэржүүлж хүүхдэдээ гаргах анхаарал халамжийг нэмэгдүүлж чөлөөт цагаа тэдэнтэй өнгөрүүлэх, гэр бүлийн орчинд хөгжих боломжийг бүрдүүлж өгөх шаардлагатай байна.

Санал

- Эцэг эхчүүдэд эцэг эх болох ёс суртахууны боловсрол, гэр бүл төлөвлөх мэдлэг олгох
- Хүмүүжлийн эерэг аргыг сурталчлах
- Ажил олгогчид ажилчиддаа эцэг, эхийн үүргээ биелүүлэх цаг олгодог байх, уртасгасан цагаар болон амралтын өдрүүдэд ажиллуулахгүй байх
- Уурхайн ажилчдын ростерийн хугацааг уян хатан нөхцөлөөр тодорхой хэмжээгээр багасгах
- Гэр бүлийн бодлого, гэр бүлийн нийгмийн ажлын үйлчилгээ
- Хүүхдэд ээлтэй сургууль, хүмүүжлийн хөтөлбөрийг сургуульд хэрэгжүүлэх

Ашигласан материал

Ном товхимол

- О. Мягмар “Сэтгэл судлал” УБ хот, 2012 он
- Гэр бүл, хүүхэд залуучуудын хөгжлийн газар, “Хүүхдийн хөгжил, төлөвшил, хүмүүжилд сөрөг нөлөө үзүүлж болох хүчин зүйлийг тодорхойлох судалгаа” УБ хот., 2019 он
- ОУХБ, Эмэгтэй ажиллагчдын эрх ба жендерийн тэгш байдлын лавлах. УБ хо., 2011 он
- “Бүх хүүхдийн эрхийн төлөө” НҮБ-ийн хүүхдийн эрхийн хороонд илгээх тайлан. УБ хот., 2015 он

- М.Энхбадрал. “Орон нутгийн залуучуудын нийгмийн асуудалд хийсэн социолгийн шинжилгээ: Өмнөговь аймгийн жишээн дээр” магистрын ажил. Уб хот. 2020 он

Хууль, тогтоомж

- Гэр бүлийн тухай хууль. Уб., 1999 он
- Хүүхдийн эрхийн тухай хууль. Уб., 2016 он
- Хүүхдийн эрхийн конвенц. Уб., 1989 он
- Боловсролын тухай хууль. Уб., 2002 он
- Хүүхдийн хөгжил хамгааллын үндэсний хөтөлбөр. Уб., 2017 он

Цахим эх сурвалж

- https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---asia/---ro-bangkok/---ilo-beijing/documents/publication/wcms_537372.pdf
- www.OT.mn
- www.khanbogd.gov.mn
- www.goviinoyu.mn